

Anmeldelser

Den gode – den onde

Aage Jørgensen

Katrine Frøkjær Baunvig og Michael Schelde (red.) (2017), *Den gode den onde. Om grundtvigianister og branditter*, København, Eksistensen, 221 sider, 229 kr.

En del af bidragene til det foreliggende skrift er *peer reviewed*, altså gennemlæst af anonymiserede fagfæller med henblik på kvalitetssikring. Denne fagfællebedømmelse er åbenbart, siden den nævnes tre gange, et stort dyr i åbenbaringen. Hertil kommer naturligvis, at bidragene er gennemlæst af de to redaktører, bl.a. med henblik på udryddelse af eventuelle faktuelle og sproglige urimeligheder og en vis ensretning af 'teknisk' art (f.eks. vedrørende noteapparat og litteraturhenvisninger). Hertil kommer, tør man formode, bidragydernes egne korrekturlæsninger. Desværre er der undervejs mange tegn på, at alt dette har været ganske flygtigt.

Ærindet er at kaste lys over vekselspillet mellem grundtvigianismen og brandesianismen, de to betydelige, i begyndelsen uforsonlige retninger i dansk åndsliv gennem de sidste par århundreder. Men det bliver aldrig helt klart, hvordan den noget kalejdoskopske bog egentlig er blevet til. En note til Bo Hakon Jørgensens bidrag antyder, at talen kan være om et oplæg til et seminar i Aarhus i august 2015. Også Olav Harsløf omtaler sit bidrag som et foredrag. Ellers gælder, at et par af bidragene skatter til,

ja, måske ligefrem gentager, hvad forfatterne har bragt til torvs i anden sammenhæng.¹

Dette sidste gælder f.eks. den allestedsnærværende Ove Korsgaards skildring af et kærlighedsforhold, som tog sin begyndelse, da hovedpersonerne – forfatterens bondefødte, i et grundtvigsk miljø opfostrede faster fra Mors og en ateistisk forlæggersøn fra København – mødtes på landevejen mod Askov Højskole. De blev uden hendes forældres deltagelse borgerligt viet seks år senere, efter en langvarig forklarings- og forsoningskamp, en historie med mindelser om, hvad tværetniske par i dag oplever eller udsættes for, hvis de da ellers ikke bare giver op.

Korsgaard eksemplificerer med dette greb ned i familiehistorien ikke blot den umådelige afstand mellem bondeland og storby, men også modsætningsforholdet mellem grundtvigsk religiøsitet og brandesiansk ateisme. Han følger parret og dets kulturradikale livsudfoldelse til dørs. Iver Jespersen gik i faderens fodspor og blev en respekteret forlægger med mange tillidsposter, og med kærlighed til Goethe, som han skrev om, og Brandes, hvis *Hovedstrømninger* og *Voltaire*-skrift han lod optrykke. Stine engagerede sig i kvindebevægelsen og reformpædagogikken og tog midt i livet en universitetsuddannelse i psykologi. Desværre bliver historien ikke ført til ende, hvad angår hendes forældre på Mors, Korsgaards bedsteforældre altså.²

Askov var den oplagte første station på Stines dannelsesrejse. Faderen havde dér modtaget afgørende impulser fra naturvidenskabsmanden og vindmøllepioneren Poul la Cour, som Ludvig Schrøder havde knyttet til skolen, fordi der for ham ikke var et modsætningsforhold mellem natur(videnskab) og ånd(sliv). Et modsætningsforhold, der ellers tydeliggjorde sig, og som på et vist tidspunkt resulterede i, at skolen forpligtede brandesiansk sindede elever til at opføre sig som gode gæster i forhold til dem, der havde hjemme i miljøet.

Således formår Ove Korsgaard at sammenknytte den lille historie, hvor den ideologiske modsætning fik konsekvenser på familieniveau, og den store, hvor der blev trukket skillelinjer mellem by og land og mellem be-

¹ Endnu et spor: I kolofonen oplyses, ret umotiveret, at “Grundtvig-Centeret udgiver *Grundtvigs Værker* (...)”.

² At fadermagten holdt sig, men mildnet, fremgår af en antydning andetsteds om, at Ove Korsgaard blev forbavset over, hvor let faderen accepterede, at *han* ville gå lærervejen. (*Kristeligt Dagblad*, 12. december 2017; til 75-årsdagen).

folkningsgrupper og generationer. Hertil kommer, at han skriver jævnt og muntert, lidt tørt måske, men i modsætning til flere andre bidragydere uden at kløjes i sindrige teoretiseringer.

Varedeklarationen for Hans Henrik Hjermitsevs artikel, der indleder bogen, lyder: "Om videnskab og dannelse i kulturkampen mellem grundtvigianisme og brandesianisme omkring år 1900", og vinklen er idehistorisk såvel som institutionshistorisk, med greb endda tilbage mod 1814 (tabet af Norge og vedtagelsen af almueskolelovene). Oprettelsen af Landbohøjskolen nævnes, men mærkeligt nok ikke oprettelsen af Polyteknisk Læreanstalt. Ellers omtales selvfølgelig den sorte skoles klassisk-elitære dannelse, den rationalistiske oplysning, der sidst i århundredet associeredes med Brandes, gennembruddet og naturvidenskaben samt den grundtvigske, historisk-poetiske livsoplysning eller folkedannelse – alt sammen med fin sans for forgreninger og nuancer. Den positivistiske teori, den realistiske litteratur og specielt udviklingslæren (og senere Nietzsches overmenneskeforkyndelse) forårsagede brudlinjer i højskolebevægelsen, lagde gift for kristendommen og kaldte på en revideret skabelsesforståelse. Efter et par andre tilløb fik Johan Borups "Læreanstalt" fremgang i København, ligesom der skete en tilnærmelse mellem højskoler og universitet, bl.a. i 1896 ved dannelsen på Claudius Wilkens' initiativ af Folkeuniversitetet, trods indgroet mistillid til dens evne til at forene "Lys" og "Varme", og med et brud til følge, da Darwin få år efter blev ført i marken agitatorisk mod kristendommen, med opslutning fra Brandes' side.

Hjermitsev har detaljeret indsigt i de verserende debatter, som ofte med tiden "forsvinder", så kun de store linjer bliver tilbage – hvilket også fremgår af, hvad han tidligere har skrevet om naturvidenskaberne (bl.a. darwinisme-debatten) i folkehøjskolesammenhængen.

Olav Harsløf tager afsæt i, at de to bevægelser fra starten i 1870'erne havde "absolut uforenelige grundholdninger". Det er Harsløf, der fremdrager det i indledningen citerede udsagn af Brandes om Grundtvig, at han var en *stor* mand. "Jeg for min Part afskyr ham, men han var Fanden ta'e mig en stor Mand." Sagt til elskerinden Gertrud Rung og bragt til torvs af hende i en erindringsbog fra 1930. Afskyen kom sig, mener Harsløf, af den ifølge Pontoppidan naive tanke om at kunne redde unge piger og karle gennem et højskoleophold. Kritikken lyder også i Hans Kirks *Fiskerne*, hvor Indre Mission trods alt (inkl. de indbyggede opløsningstendenser) indkasserer en vis sympati. Foreningen oprettede i øvrigt

gymnasium i Haslev, med en overvejende kulturradikal pædagogik, hvor den sorte skole jo ellers, som bevidnet af Hans Scherfig i *Det forsømte forår*, hang fast i latinskoletraditionen og dens bevidstløse reproduktion af samfundsordenen.

Harsløf kommer undervejs ind på spørgsmålet om, hvor grænsen går mellem brandesianisme og kulturradikalisme. Dette sidste begreb dukker op i en 1955-kronik af Elias Bredsdorff, der karakteriseres som “den kulturradikale rollemodel”. Siden har man glad og gerne brugt det med tilbagevirkende kraft. I denne del af sin redegørelse går Harsløf i øvrigt i clinch med politiske aspekter af modsætningerne, som ellers ikke spiller en fremtrædende rolle i udgivelsen (trods indledende forsikringer). Han peger bl.a. på den politiske venstrefløjs mislykkede forsøg på inddæmning af tidsskriftet *Heretica*, en inkarnation af det grundtvigske uden den klassiske grundtvigianismes folkelige appel. Siden “overtog” grundtvigianerne på det nærmeste Socialistisk Folkeparti, og hermed nærmer vi os Harsløfs afgørende konstatering af, at modsætningen ikke mere eksisterer: Grundtvigianisme og brandesianisme “har forenet sig og lever i dag som velfungerende hybrid”. Afviklingen forklarer vel, at Søren Krarup allerede først i 1980’erne kaldte Grundtvig “et flæbende fjols”, at han fattede nyt mod ved det såkaldte systemskifte i 2001, men udtrykte skuffelse over Lars Løkke Rasmussen i 2015 – og nu, som 80-årig, gør det over sit eget parti.

Drilsk er bidragets titel: “Sig aldrig en grundtvigianer imod ...” Den refererer til et notat af Bent Enersen, mangeårig embedsmand i Undervisningsministeriet: “Man skal aldrig sige en grundtvigianer imod. Man skal bare vente i fem minutter, så gør han det selv.”

Hvad angår Bo Hakon Jørgensens bidrag, har man tilsyneladende, som også antydet i indledningen, ud fra en forestilling om forbindelsestråde mellem Brandes-miljøet og Blixen-miljøet, bedt ham om at overblikke litteraturen i deres efterfølgelse, altså tale om efterdønningerne af de to B’ers Grundtvig-opposition. Det bliver i stedet til en nævnelse *en passant* af de fra dem udgående hovedveje i litteraturforskningen, personificeret af den litteratursociologisk orienterede Sven Møller Kristensen og den individuationsorienterede Aage Henriksen. Til gengæld udreder Jørgensen på inciterende vis, hvad Brandes og Blixen havde sammen som “undergravere”, i *luciferisk* henseende, med inddragelse også af Sophus Claussen.

Som man vel ved, forpurrede det unitarisk prægede kvinderegimente på Rungstedlund og Folehave et møde mellem den ældre Georg Brandes og

den purunge Karen Dinesen. Siden kom det til et par møder, i hvert fald ét på Kroghs Fiskerestaurant i 1925, hvorom den indforståede Ole Wivel har gjort sig forestillinger i et 1979-digt. Her matcher hendes forførelseskunst vist hans. I hvert fald minder hendes begejstring om hans i sin tid. Wivel kalder hende andetsteds “Lucifers Barn”, og “Lucifer” kaldte Brandes sig jo lejlighedsvis, og i et berømt brev til broren Thomas kaldte hun sig selv “Lucifers Barn” og præciserede hvorfor (og erindrede ham om Claussen, ophavsmand til digtsamlingen *Djævlerier*, 1904).³ Jørgensen mener, at det er, som om de to, Blixen og Claussen, “forsøger sig med det djævelske som et udtrykmæssigt oprør mod samfundets hykleriske tildækning af de erotiske drivkræfter”, just de kræfter, hvis luciferiske rækkevidde man ængstedes for. Man kunne blive berygtet, som Claussen blev det, for et spørgsmål som dette: “Hvad er hundrede Kys af ét Par Læber / mod at kysse hundrede Piger?” Om den hekseagtige Rungstedlund-dronning på lignende vis pirrede sin hereticske garde, skete det, som Jørgensen har gjort rede for i sin disputats, med bevidsthed om “almindeligheden bagefter”, ikke blot efter *la petite mort*.

Bidragets refleksioner over Brandes’ betydning for Blixens forfatterskab er langt hen antagelsesvise. Måske fik hans mulige intervention til fordel for “Sandhedens Hævn” kickstartende effekt. Måske lagde hun med inspiration fra *Hovedstrømninger* sine fortællinger bagud i tid. Måske huggede hun en luns tekst fra det store værks Gutzkow-afsnit som en afhængighedsvedgåelse. Dette i “Digteren”, der på metaplanet drøfter kunstens ægthed, forholdet mellem forfatteren og hans personer osv. Generelt gælder, hvad angår historiesynet, at Brandes ville lade litteraturen “figurere som opmuntring til samfundsmæssig handling”, mens Blixen ville lade den udgøre “den historiske vej til individuationen vist gennem fortællingens form”; teksternes “underlige indvendighed” ville nok have skuffet Brandes.

Et specielt perspektiv anlægges i Lone Kølle Martinsens artikel “Danmarks største Digterinde”, der nemlig er en køns- og følelshistorisk refleksion over Grundtvigs opfattelse af Ingemann med inddragelse også af gennembrudsgenerationens klart afvigende opfattelse. Martinsen ser Ingemann som et “fast, intellektuelt holdepunkt for en af Danmarkshistoriens

³ Så berømt er brevet fra april-september 1926, at det er medtaget i antologien *Breve fra ...* (2017).

mest citerede, analyserede og beskrevne mennesker”, for Grundtvig, altså. Digterinde-karakteristikken er hans, men spørgsmålet er naturligvis, hvad han mon kan have ment, specielt i betragtning af, at eftertiden jo tydeligvis mente det negativt-nedladende, når den kaldte ham “Ingenmand”.⁴

Niels Kofoed har skildret Grundtvigs forhold til kollegaen som storebroragtigt. Det kan Martinsen ikke bruge til noget, “en nyere udforskning af forholdet [...] har ikke været tilvejebragt i mange år”, som hun ufikst udtrykker det – så hun sætter ambitionsniveauet op, anslår nogle takter og beder andre påtage sig “et tungere forskningsarbejde”, idet hun nemlig mener, at der her ligger “et stort og uudforsket potentiale”, også hvad angår bogens tema, der på kønsområdet kan nedkoges til formelen, at Ingemann for Grundtvig var kvindelig, men for Brandes kvindagtig.

Men så tager hun fat på det følelseshistoriske og opridses dets historie med afsæt hos franske Lucien Febvre, der undrede sig over, hvordan det nazistiske jødehad blev orkestreret, så det ligefrem blev udryddelseslegitimerende.

Velkendt er det, at Ingemanns historiske romaner fik samfundsmæssig virkning, at de “sandsynligvis [!] er noget af den litteratur der har gjort mest for at forme og kultivere den nationale tanke og dens tilhørsforhold til historie, sprog og kultur blandt det danske folk i 1800-tallet”. Men teksterne har ikke været undersøgt “i et emotionelt perspektiv”, beklageligt, mener Martinsen, for just her findes vel årsagen til deres succes. De er “eksempler på, hvordan følelser skrives ind i litteraturen”, så romanerne bliver “følelsesmanualer” (“næsten”, står der dog).

Selv om følelser jo blot udgør ét aspekt af 1800-tallets “moderniseringsproces”, er det for Martinsen temmelig afgørende, hvad Bente Rosenbeck har fremhævet, at “professionaliseringen af videnskaberne blev koblet an til en mandlig diskurs”, mens en kvindelig diskurs blev stemplet som uprofessionel og irrationel (hvad der egentlig ikke er hokuspokus i, al den stund kvinderne jo simpelt hen var forment adgang til den videnskabelige verden). Men netop fordi det moderne gennembrud bliver “knæsat” inden for “en mandlig diskurs”, “kan følelser, men også ord, begreber og

⁴ Lone Kølle Martinsen har tidligere beskæftiget sig med Lucie Ingemann og kan følgelig pege på, at forholdet mellem ægtefællerne var så “moderne”, at han f.eks. opmuntrede hende til at leve sit eget kunstnerliv.

symboler, der er knyttet til *kvindelighed* på en *positiv* måde, pludselig blive negative”, *in casu* i gennembrudsperioden.

I det følgende pointeres, at Ingemann “identificerede sig med kvindelighed” og også af samtiden, ikke blot af Grundtvig, blev skildret som “kvindelig”, men at denne positive opfattelse forsvandt, da Brandes-generationen slog kløerne i ham. Kvindagtigheden tilbageføres i biografierne til barndommen, hvor han var omgivet af (psykisk svage) kvinder. Maskulinitet fandt Brandes som bekendt heller ikke hos Herman Bang, der tværtom blev tilskrevet en “middelgod Fruentimmerforstand” og erklæret uden evne for “begrebsbestemt Tænkning”.

Katrine Frøkjær Baunvigs langstrakte artikel “En forvirret tid” skildrer, hvordan Grundtvig og Brandes “mobiliserer perplekse subjekter”, hvilket vist vil sige, hvordan de bidrager til håndtering af 1800-tallets ved traditionssammenbruddet ændrede livsvilkår. Baunvig mener at kunne underbygge den stigende forvirring via iagttagelser af ordfrekvensforskydninger i Google Books’ enorme korpus, men søger i øvrigt bistand over fem sider hos moderne teoretikere, der angiveligt danner “horisonten for beskrivelsen af [århundredets] afgørende sociologiske og sproglige skred”.

I det følgende skildres “Grundtvig og fællesskaberne” og “Brandes og individerne”. Grundtvigs *coach*-aktivitet afsatte et “lejlighedsforfatterskab”,⁵ hvor specielt salmerne og *Mands Minde*-forelæsningerne fremhæves som fællesskabsfejrende, bl.a. i medfør af “en bestemt, ligefrem, lun sprogtone”, her kaldet “borgestuedansk”. Det jævne sprog, “hvori årtusinders hverdags erfaringer havde aflejret sig og under tidens tryk var blevet forædlet til visdom”, kunne måske endda tiltransporteres den kollektive hukommelse!

For at komme fra Grundtvig, der “soppede i det europæiske tidevand”, til Brandes skal Katrine Baunvig bruge “en trædesten”, som rekvireres over syv sider fra “den digitale humanioras grand old man”, den allerede i første runde konsulterede Franco Moretti, der har indkredset signifikante

⁵ Benævnelsen skyldes Sune Auken; omfanget anslås til “omrent 33.000 normal-sider” og hviler på “en fire siders mediantekst”. Dette sidste begreb kan ikke googles, men ifølge *Ordbog over det danske Sprog* kan “median” betegne et gennemsnit eller et middelstort papirformat. Det fremhæves, at “der i dette materiale (gives) en tilstrækkelig stabilitet omkring interessen for den positive værdi ved fællesskabers selvopretholdelse til at opfatte dette som en signifikant tendens”. Men samtidig advokeres et “hverdagsnært sprog” og “sproglige bestræbelser for at tøjle hverdagens nuancer”, og tak for det, om der skulle blive en anden gang!

konfigurationer i 1800-tallets fiktionsprosa. Tillige gives der en “overblikdannende løshåndsskitse” af Max Webers rationalitetssfæretænkning suppleret med den jo almene iagttagelse, at sociologien og litteraturen i århundredets slutning havde fælles interesse i at indfange hverdagsvirkeligheden.

Brandes-karakteristikken slår først ned på debatten om kønsrelationerne og seksualmoralen, hvor sædelighedsfejden gøres til en sag især mellem ham og Elisabeth Grundtvig. Den samler sig dog straks velgørende om litteraturen, herunder “ønsket om at forfriske skriftsproget” og tilbøjeligheden til positiv bedømmelse af stiltræk, der “placrer normative og følelsesmæssige valoriseringer subtilt i tekstuniverset”. Baunvig pointerer naturligvis, at adgangen til det folkeligt-kulturelle “refleksionsrum” hos Brandes går via individet og karakterudviklingen. Overalt er fordringen at gå efter sin “egentlige natur”, hvilket er “det underliggende og negativt opbyggelige budskab, som buldrer i Brandes’ forfatterskab”.

“Nordens grundtvigske Nietzsche og fritænkeriets førstemand” har Johan Christian Nord kaldt sit bidrag om Jakob Knudsens morallære og “møde” med Georg Brandes. Bidraget beror langt hen på en tidligere behandling af emnet i *Jordens grøde og himlens væde* fra 2014. Titlen alluderer til en Helge Rode-anmeldelse af romanen *Rodfæstet*, hvori den som bekendt ærkegrundtvigske forfatter (at Gud var nærværende i Ordet, var en indiskutabel Knudsen-erfaring fra hjemmet, menigheden og gudstjenesten) jævnføres med Nietzsche på flere punkter, men dog især på ét afgørende: De vil begge “frigøre Moralén helt fra Metafysikken”. Romanen handler som bekendt om den rodfæstede, instinktstyrede præstefru, der får kapellanen til at likvidere hendes “skravlede” ægtefælle. Men skønt moralén er et fænomen i menneskeverdenen, kommer den alligevel, som Nord påviser, i yderste ende fra Gud, for det er, hvad man kan erfare, eller i hvert fald hvad Knudsen har erfaret. Menneskelivet foregår i nødvendighedens sfære, men Knudsen ved om “en anden højere virkelighed, hvor alene friheden og kærligheden hersker” – hvilket Nord udfolder yderligere og ender med at kalde “Knudsen-doktrinen”: “Naturalisme og Kristendom bør ikke sammenblandes”, som pointeret i *Livsfilosofi* fra 1908. Dette er selvfølgelig afgørende for hans opfattelse af brandesianismen.

I *Gjæring-Afklaring* indlader Karl Wintrup sig med fritænkeriet og desillusioneres, hvilket dog ikke får ham til at kaste Brandes på møddingen; han har dog immervæk “vovet Livet for en Idee”. Knudsen havde selv op-

levet de første forelæsninger som et "Aands-Uvejr", velgørende efter at de nationalliberales skole en rum tid havde præsteret "den infameste Forsømmelse af alt menneskeligt". Tydeligvis var selve fyndigheden og kampviljen "af selvstændig værdi i menneskelivet", efter Knudsens opfattelse. Også 40 år senere, til 70-årsdagen, udtrykte han beundring for Brandes' kraft og mod, selv om indsatsen jo ikke uden videre havde været landet og folket til nytte, ja, den nye dannelse var ikke "dansk", uanset at den advokeredes af en "danskisindet" mand; han var af fremmed slægt, han var jøde, han havde forårsaget brud, ikke vækst. En Blut-und-Boden-begrundelse, altså *avant la lettre*. Fritænkeriet indgår ikke i afregningen.

Hvad der gør fødselsdagsartiklen yderligere mærkværdig, er, at den rinder ud i en forhåbning om, at "vi maa vedblive at være gode Venner". Stillet over for dén gådefuldhed griber Nord sig i at spørge, om der her er "en vekselspænding af højst ualmindelig styrke, en drift mod selvstændig gennemtænkning og en vilje til åbenhjertig tilkendegivelse, der overskrider alle enhedsfronter og systembygninger". Svaret blæser selvfølgelig i vinden.

Katrine Baunvig taler et sted i sit bidrag rammende om "denne udgivel-ses lidt slørrede [!] undersøgelseshorisont". Titlen forekommer også ulden, for hvem er den gode, og hvem er den onde, og hvis er i øvrigt ordene? Om den af Olaf Harsløf kreerede undertitel, "Om grundtvigister og branditer", tør man mene, at en brander til seriøs indholdsbestemmelse for en videnskabelig publikation i hvert fald af bibliografiske grunde er uheldig.⁶

⁶ Som nævnt i anmeldelsens optakt skæmmes bogen af ganske mange skønhedspletter. Et udvalg af *banale fejl*: "Nitsches" (9); "sort galde slim" (61); "dautrefois" (for "d'autrefois", 69); "dagbladet *Illustreret Tidende*" (76); "rod Rod" (79); "den bringer" (for "den der bringer"; 104); "skal vi skal" (110); "lærerbøger" (121, 145); "Henri Nathan" (122); "ski-/øndt" (128); "élémentaires" (135); "Vormärtz" (136); "Bur-/khardt" (141); "udemærker" (148); "Zaratustra" (157); "John Ludvig Heibergs, Louise Heibergs" (199); "kapelan" (Nords bidrag, passim); "delte vandende" (bagsiden). Og et par eksempler på *ubegribelige formuleringer*: "i form af [...] kredse" og "videnskaber i form af [...]" (8); "underordnet position i forhold til relationen til" (59); "[kardinalvæskerne] kunne have den største betydning for hvilket temperament man måtte udholde" (61).